

ÁLLAM ÉS NEMZETISÉG A RÉGI MAGYARORSZÁGON

A RÉGI MAGYAR KIRÁLYSÁG belső szerkezetét tekintve lényegében különbözött a liberalizmus korának nemzeti egységállamától. Az állampolgárság mai fogalma és az egyenlő teherviselés elve éppenúgy ismeretlen volt, akár az egységes jogrendszeren alapuló központosított kormányzás és az államterület egészének mindenben azonos berendezésű, kisebb egységekre, megyékre való tagozása. A közigazgatási és igazságszolgáltatási keretek az egyes néprétegek szükségleteinek megfelelően egyénien alakultak s e részeket nem bürokratikus kapcsolat, hanem a király, mint »természetes úr« (naturalis dominus) iránti hűség fogta össze egésszé, állammá.

Mínthogy ez az állam nem egyedül a társadalom belső mozgalmainak alkotása, hanem ugyanolyan, sőt kezdetben nagyobb mértékben a központi hatalom, a királyság irányító tevékenységének eredménye is volt, érthető, hogy a területi és közigazgatási formák sokféleségében tervszerűség és rendszer érvényesült. A XIV. századra már világosan előttünk áll a szervezés két alaptípusa: a megye és a territorium.

Az önkormányzattal bíró vármegye egy történetileg kialakult és a többi megyétől elhatárolt nagyobb terület nemességét és jobbágságát foglalja szervezetű egységbe. A megyét mint jogi személyt az illető terület nemességének egyeteme, közössége (universitas, communitas) alkotja. Ez a nemesi közösség a képviselői elv alapján választott közegei révén gondoskodik egyrészt a helyi igazságszolgáltatási és közigazgatási feladatok ellátásáról, másrészt pedig politikai akaratának az országgyűlésen való érvényesítéséről. A megyei önkormányzat azonban nem teljes és nem kizárólagos, amennyiben a helyi viszonyok alakításába a központi hatalom is beleszól. A megyei közegek és szervek működését a király által az ő kegyének tartamára (durante beneplacito) kinevezett, tehát bármikor el is bocsátható főtisztviselő ellenőrzi, aki a XV. század elejére igazságszolgáltatási, közigazgatási és katonai tekintetben egyaránt feje a megyének. Ha hozzávesszük ehhez, hogy a megyei törvényszékek fontos vagyoni- és büntetőjogi ügyekben nem voltak illetékesek, hanem az ilyen pörök közvetlenül a királyi udvarban, az ország rendes bírái és az uralkodó, mint legfőbb bíró előtt nyertek elintéztést, akkor tiszta képet alkothatnak maguknak arról a rendszerről, mely helyi és központi, rendi és fejedelmi, önkormányzati és tekintélyi erők együttműködésén és egyensúlyán alapult.

A helyi különbségek ellenére az ország megyéi lényegében egy nagy egység részei, melyeket a jogi és társadalmi szervezet azonoságán kívül a nemesi kiváltság országos érvénye kapcsolt össze. A XIV. század közepe óta Magyarország minden nemesembere, akármelyik megyében lakott is, azonos jogokkal és köteleességekkel rendelkezett. A földtulajdon egyedül a nemességé, a jobbágy a

földnek csak művelője és haszonélvezője, aki urának pénzzel, terményekkel és munkával adózott. A nemes földjét örökjogon, minden hűbéri szolgáltatástól mentesen bírja, vele szabadon rendelkezik, s az csak magtalan halála vagy hűtlensége esetében száll vissza a koronára (*ius regium*). Adót, illetéket nem fizet s jobbágyságot csak a nemesség hozzájárulásával terhelhetők meg országos adókkal. A nemes egyedül a törvényesen megkoronázott király hatalma alá tartozik, sőt még uralkodója ellen is fegyvert foghat, ha az kiváltságait megsértené (*ius resistendi*). A kiváltságok sokaságával szemben mindössze egyetlen közjogi kötelezettség terheli: a királyi zászló alatt történő személyes hadbaszállás és a katonaaállítás.

A NEMES ÉS JOBBÁGY jogállásának éles elhatárolása a megye életében háttérbe szorít minden egyéb faji, nyelvi és vallási szempontot. A régi Magyarországnak volt román, rutén, szlovák nemessége is, ami azonban a magyarral mindenben azonos jogi helyzetet, *una eademque nobilitas*-t élvezett. A jobbágyságot illetően szintén ez a szempont érvényesült. A magyar nemesi jognak XVI. századi összefoglalója, Werbőczy István, világosan megmondja, hogy noha vannak magyar, tót, oláh és rutén jobbágyságok, kik részben katolikusok, részben pedig orthodoxok, ez az állapotbeli különbség (*conditio*) rendi hovatartozásukat nem érinti. A régi magyar vármegyét tehát a benne élők erős jogi és társadalmi rétegzettsége és a szervezésnek területi meghatározottsága jellemzi. A nemesi jog közössége az azonos szervezettű megyéket egységes nagy tömbbé fogja össze s ezért a nemesi jog lényegében országos jognak tekinthető. A megyék összessége az ország területének túlnyomó részét alkotja. Megyékre tagozódik a Dunántúl, az Alföld tiszántúli része, az északnyugati és északkeleti Felvidék, s a határszéleket kivéve, az egész erdélyi medence. Ez a terület a szélső peremvidékek kivételével a középkori magyarság településének határain belül esik, a megyei szervezetnek tehát nem csupán országos, de egyben — ethnikai szempontból nézve — magyar jellege is van. A nemesi jog és a megyei szervezet — némi eltérésekkel — Horvátországra és Szlavóniára is kiterjed ugyan, ezek a területek azonban széleskörű belső önkormányzattal rendelkező külön közjogi testeket, a magyar királyság ú. n. társországoit (*regna socia*) alkotják, s így közjogi s részben ethnikai különbözőségük világos kifejezést nyert.

A szorosan vett Magyarországon a nagy megyei tömbbel néhány más szervezettű közigazgatási kerület áll szemben, melyeket a megyéktől mindenkor világosan megkülönböztettek. Ilyen külön territóriumot alkotott Erdélyben a székelység, ez a magyarsággal fajlag és kulturális tekintetben rokon, a jellem- és szokás árnyalataiban tőle mégis különböző népelem, melyet a magyarság vagy Erdélyben talált, vagy pedig az vele együtt a honfoglalás idején költözött az új hazába. Külön közigazgatási kerettel bírt a XII. század közepe óta a különböző német területekről bevándorolt erdélyi szászság, a Szepességben a tatárjárás után nagyobb tömegekben megjelenő s ugyancsak szászságnak nevezett németiség, valamint a törökfajú kúnok és az iráni eredetű jászok, akiket a XIII. század

derekán telepítettek le a Duna-Tisza közének és a Tiszántúl egy részének térségeire. Az ő territóriumuk az egyetlen, mely az ország közepén a megyék addig zárt tömbjét megszakítja, míg a többiek kivétel nélkül a határszéleken fekszenek. Ez a körülmény arra vall, hogy a territórium a megyével ellentétben eredetileg par excellence határvidéki képződmény volt. A kúnok központi elhelyezkedésében életföldrajzi szempontok voltak a döntők: ezek a szárazsteppei pásztorok oly területeket szállottak meg, melyeket a honfoglaló magyarság, mint a ligetes steppe lakója, annakidején üresen hagyott.

A megye és a territórium különbségeik ellenére is rendelkeznek közös vonásokkal. Közös mindenekelőtt a szervezeti formákat átható közösségi és önkormányzati elv. A székely, szász és kún területek ugyanúgy közösségek, univerzitások és komunitások, ugyanúgy a királyi és az önkormányzati közegek együttműködése útján kormányoztatnak, akárcsak a megyék, sőt e közös vonások közel egyidőben is jelentkeznek a különböző szervezési formákon belül. Mindez bizonyos egyöntetűsége, sőt tervszerűsége vall s bizonyossá teszi, hogy az egyezések az államvezetés általános célkitűzéseiből erednek.

A királyság legnagyobb politikai problémája a XIII. század eleje óta a nagybirtokos osztály társadalmi, gazdasági és hatalmi törekvéseinek ellensúlyozása volt. Ehhez kiválóan alkalmas eszköznek bizonyult a szabadságukban fenyegetett köznemes és szabadelemek szervezkedésének előmozdítása, a belső autonómia kiépítése, nagyobb népi és társadalmi csoportoknak közösségekbe és egyetemekbe való összefogása. A XIII. század óta fokozatosan kialakuló önkormányzati szervezetben és annak a királyi közegek által gyakorolt védelmében, ellenőrzésében a koronának és a szabad társadalomelemeknek a nagybirtokkal szemben fennálló politikai érdekközössége nyert intézményes kifejezést.

Míg a vármegyék szervezete a nemesi jog országos érvényessége következtében egységes, addig e territóriumok mindegyike külön jogi és társadalmi egyéniség, melyek egymással csak legáltalánosabb vonásaikban egyeznek. Az erdélyi szászok földművelőkként érkeznek új hazájukba, ott mindjárt közösséget alkotnak, a székelyek ezzel szemben eredetileg állattenyésztők, kiknek belső szervezete már jóval a megtelepedés és a földművelésre való áttérés előtt kialakult. Az életforma különbségének megfelelően a szász szervezet területi megalapozású, amennyiben a magasabb szervezet az egyes telepek összekapcsolásából áll elő: így keletkeznek a területi egységek, a székek (sedes), melyekre az egész Szászföld feloszlik. A megtelepedés után a székelyeknél is ilyen székek alakulnak ki, mindegyik önkormányzattal rendelkezik, akárcsak a szász székek. Csakhogy amíg a szászoknál a szék tisztviselőinek választása nincsen máshoz, mint a területi elhatároláshoz kötve, addig a székelyeknél az egyes tisztségekre a székben élő nemzetségek és ágak tagjai közül, meghatározott sorrendben választottak. A székely önkormányzat tehát vérségi-arisztokratikus jellegű volt, míg a szászoké területi színezetű. Lényegében ez a különbség jellemző a jászkúnok és a szepesi szászok szervezetére is.

E különbségek ellenére királyi irányításból adódó egyezéseken túl vannak a szepesi és erdélyi szász, valamint a kún és a székely területiális szervezetnek olyan vonásai is, melyek tagadhatatlanul közősek s e közigazgatási egységeknek a megyékkel való szembeállítását mindenképpen indokoltá teszik. Ilyen közős vonás, hogy a szepesi és erdélyi szász, székely és jászkun társadalom nem a rendi ellentétén, nem a megyében érvényesülő nemes-jobbágy polarításán alapul, hanem éppen ellenkezőleg, a közős és egyenlő szász, székely és jászkun szabadságy elvén. E területék lakosságának is van természetesen vezetőrétége — a szepesi szászoknál a soltészék, az erdélyieknél a geréhek, a székelyeknél a primorok és lófók, a kúnoknál a szálláskapitányok — mindezeknek a helyzete azonban csupán patriarchalis, tekintélyi és gazdasági, nem pedig közőjgi, rendi természetű. A jobbágytság fogalma e közőletekben teljesen ismeretlen s velük kapcsolatban csak addig beszélhetünk önkormányzatról, míg annak előfeltétele, a homogén szabad társadalom fennáll. Ha ez megbomlik — ezt látjuk az újkorban a székelyeknél — az önkormányzat és a területi szervezet élettelen vázzá válik s a megyékkel szemben eredetileg oly markánsan jelentkező különbség lényegében elenyészik.

Me gyék és territóriumok egyaránt közősségek, univerzitások, azonban a közősségképződés elve e két alaptípus esetében egészen más. A me gyei univerzitásban az azonos jogú, országos elterjedettségű nemesi, illetve jobbágyi társadalom kizárólag területi, tehát kormányzattechnikai okokból különül el a többi me gyétől. Ezzel szemben a határvidéki önkormányzatokban a területi elv csak másodlagos jelentőségű, csak kifejezője a lakosság leglényegesebb tulajdonságának, a külön nemzetiségnek. A me gyé és a territórium különbsége az oklevelek terminológiájában világos kifejezést nyer: *universitas nobilium de Zala* — *universitas Saxonum, Siculorum, Cumanorum*. Tehát az országos jogon alapuló me gyrendszer a magyar, a territórium pedig a nem magyar, vagy a magyartól bizonyos vonásaiban különböző nemzetiség szervezete. A régi magyar államszervezetnek ez a népi me galapozása különösen Erdélyben szembeötlő, ahol az újkor elejére a magyar me gyei területből, a szász és a székely autonómiából magyar, szász és székely *náció* lesz.

A magyar közőpkor tehát ismerte a nemzetiség fogalmát s az államélet pillérei között annak bizonyos szerepet is juttatott. Kétségtelen az is, hogy a nemzetiség ismertetőjegyei között a közőpkor utolsó századaiban a külön nyelv mozzanata is helyet foglalt. Mint az egykorú Európában, úgy Magyarországon is, a *natio* egyben *lingua*-t is jelent. Minthogy azonban az írásbeliség és a magasabb államvezetés nyelve a latin volt, a nyelvi különbségnek a nemzetiség fogalmában csak érzelmi, árnyaló szerep jutott. Fontosabb volt ennél az eredet és a fajiságy mozzanata, mely a közőpkor embere számára a népjellem különböző megnyilatkozásaiban és főként az életberendezések sajátosságában vált láthatóvá. Ily értelemben jellemzi Verancsics Antal esztergomi érsek a székelységnek a magyarsághoz való viszonyát, midőn rámutat arra, hogy a székelyek noha egy hiten vannak a magyarokkal, lényeges tulajdonságaikban külön-

bőznek tőlük. Így zordabb, harciasabb erkölcsűek, mások a szokásaik, törvényeik, életmódjuk, sőt nyelvük — mely régiesebb csengetű — sem teljesen azonos. (... omnique pene consuetudine, legibus ac vitae institutis ab Hungaris discrepant, ne lingua quidem omni ex parte, quum veterum more loquuntur, similes.) A népfogalom legfontosabb jegye a Verancsics által is emlegetett s a magyar királyok kiváltságleveleiben állandóan szereplő *consuetudo*, mely mai nyelvre fordítva népi életberendezést jelent. A *consuetudo* a nép szokását, hagyományát jelenti, mely mindennapi életét és saját maga alkotta társas berendezéseit áthatja, szemben viszonyaik közjogi, uralkodói szabályozásával, a »szabadsággal« (libertas), mely helyüket a társadalom egészében kijelöli.

Ha a nép lényege a középkori szemlélet szerint a *consuetudo*-ban jelentkezik, akkor az egyes népelemekkel való bánásmód — ma azt mondanók, nemzetiségi politika — szempontjából döntő fontosságú tény, hogy a magyar királyok és a magyar társadalom ezt a *consuetudo*-t isteni eredetűnek, szentnek és így változhatatlannak érezte. Az államvezetésnek legelső és legfontosabb feladata a *consuetudo* megőrzése, sérelmeinek orvoslása és az emberi gyarlóság következtében megromlott állapotának helyreállítása. II. András király szavai szerint a *consuetudo*-val »az ország összes vendégeit a természet jóságos keze ruházta fel, a királyi felségnek kötelessége tehát, hogy azt csorbitatlanul és sértetlenül megőrizze«. Ugyanilyen természetjogi tisztelet övezi a régi királyok rendelkezéseit, azokat a szabadságokat (libertas), melyekkel az ország különböző rendű és rangú, valamint különböző eredetű és nyelvű lakóit felruházták. Szent Istvánnak fiához intézett Intelmei szerint: »Nehéz lesz kormányoznod ezt az országot, ha nem utánzod az előtted uralkodó királyok hagyományait. Mert melyik görög kormányozná a latinokat görög szokások szerint, vagy melyik latin a görögöket a latinok módjára? Senki sem.« Ezért lépnek a királyok »elődeik kegyes nyomdokaiba«, midőn a nem magyar népelemek jogait megerősítik s ugyanebben a szellemben követeli a királytól az Aranybullát (1222) kiharcoló nemesség is, hogy »a vendégek, bármely nemzetből származzanak is, a nekik kezdettől fogva engedélyezett szabadságban megtartásának«. E nyilatkozatok sorában az első helyben Szent István Intelmeinek a vendégre vonatkozó része áll: »Megparancsolom neked fiam, hogy őket jó szándékkal tápláld és tisztességgel tartsad, hogy szívesebben legyenek nálad, mintsem hogy másutt lakoznának.«

Az államszervezés formáinak elemzése, a népi szempont jelenlétének felismerése a megyék és a területek képződményében kétségtelen biztonsággal szolgál a tekintetben, hogy ezek az idézett kijelentések kézzelfogható politikai valóságok.

A magyarok ősi műveltségi körükből rendkívül rugalmas népfogalmat hoztak magukkal. Nem hiányzott ugyan a finnugor és török elemek keveredéséből előálló faji alap, a néprészeket, a törzseket mégis elsősorban a politikai és katonai vezetés, Árpádnak és nemzetségének tekintélye foglalta egységbe. E néprészek között pedig olyanok is voltak, melyek csatlakozásuk idején nyelvükben és fajiságukban a magyarságtól különböztek. Ily módon társult a

magyarsághoz a kazár birodalomból kiszakadt — egyes kutatók szerint — a székelységgel azonos kabarság, majd később a kisebb-nagyobb besenyő csoportok. Mindezek az idegen elemek nem mint szolgák, vagy elszigetelt szabadok helyezkedtek el a magyarság között, hanem maguk is törzset alkottak, külön szállásföldet kaptak, tehát ősi szokásaikat a szervezet keretében megőrizhették. Ha meggondoljuk, hogy a szepesi és erdélyi szászokat ugyanúgy a határszáron és nagyjából zárt tömbben telepítették le királyaink, akárcsak a székelyleket a X. század pogány fejedelmei, s hogy a székelylek a XV. század legvégén ugyanúgy az előhad és hátvéd szerepét játszották a magyar seregben, akárcsak a XI. században, akkor azt kell mondanunk, hogy a nem-magyar népelemek kezelésének módja ősi örökségként szállott át a magyar középkor századaira.

A néphez tartozás a királyi hatalom számára *character quasi indelebilis*. Ezért beszélnek az oklevelek »örökös« székelységről, ezért tartja meg a székelylember székelyle szabadságát még akkor is, ha a székelyleföldről elköltözik és ezért nem kell — mint a nemesnek — a maga kiváltságos helyzetét oklevéllel igazolnia. Ugyanez a helyzet a magyarországi németség esetében is. IV. Béla király 1255-ben megállapítja a beszercebéányai vendégek jogait s ezek sorában a törvényes bajvívás módozatait is szabályozza. Különbséget tesz egyrészt azok között, akik közülök valók, tehát beszercebéek, akik az ő szabadságukkal bírnak, vagy velük azonos nemzetiségűek (*sit de ipsis, vel libertatis aut nationis eorum*), másrészt pedig kívülálló egyén (*extraneae consuetudo*), az utóbbiak a király által megállapított fegyverzetben vívhatnak párbajt. A szász *consuetudo* alá tartozást tehát a származás, a natio határozza meg, a jogállás csupán következménye a nemzetiségnek.

A nemzetiségnek, mint a politikai rendezés egyik tényezőjének világos felismerése magyarázza a királyoknak azt a törekvését, hogy a szászoknak, székelyleknek és kúnoknak lehetőleg önálló és a többi néptől elhatárolt, zárt szállásterületet juttassanak, hogy azon azután egymás között, saját népi szokásaik szerint élhessenek. Ezért adja ki II. András 1224-ben a szász fejlődés jelszavát: »egy legyen a nép« (*unus sit populus*), ezért adományozza nekik a régebben közöttük élő sebesi székelylek földjét, s telepíti azokat — ugyan-csak népi egyéniségük megőrzése érdekében — máshová. A nép egységének felismerése nélkül nemcsak a közös szász *consuetudo* emlegetése volna érthetetlen, hanem a királyoknak az a törekvése is, hogy az eredetileg szétszórt, vagy lazán összefüggő szász telepeket egyetlen territóriumban egyesítsék, ami a XV. század végén az *universitas Saxonum Transilvaniae* alakjában meg is történt. A magyar királyok e népi egységet minden esetleges belső és külső támadás ellen megvédelmezik. Számos bizonyítékunk van arra, hogy Károly Róbert, Nagy Lajos, Zsigmond és Hunyadi Mátyás a szász és székelyle szabadságot megsértő főtisztviselőket nemcsak erővel megfeddették, de pénzbüntetésre, anyagi kártérítésre is ítélték, sőt néhány esetben méltóságuktól is megfosztották. Ugyanúgy védtek a népi egység belső biztosítékát, a társadalmi egyenlőség, a közös szabadság elvét is. A királyok ügyeltek arra, nehogy a szé-

kely primorok és lófők, valamint a szász gráfek a székely és szász köznépkel szemben nemesi jogokat arrogálnak maguknak s azt egyszerűen jobbágyukká tegyék, amire mindkét nép vezetőrétegében megvolt a hajlandóság. Mátyás király 1487-ben felhatalmazza hét szász szék lakóit, hogy zsarnokoskodó királybíráikat elűzzék és helyükbe szabad választással másokat ültessenek.

A nemzetiség védelmének leghathatósabb eszköze azonban az önkormányzat volt, melyhez a kiváltságolt közösségek a magyar királyok tudatos politikájából jutottak. A különböző népi önkormányzatok nem érték el ugyanazt a fejlődési fokot s így az országos jog hatása alól nem mindegyik tudott egyenlő mértékben függetlenedni. A későközépkori állapotot általában véve a központi és helyi közegek együttműködése jellemzi. A székelyek élén mindvégig megmarad a székelyispán, a szepesi szászok felett a szász comes és a magyar Szepes megye főispánjának joghatósága, míg a kunok főbírói tisztjét valamelyik országnagy, rendszerint a nádor tölti be. Egyedül az erdélyi szászoknak sikerült az önkormányzat teljes kiépítése, amennyiben Hunyadi Mátyás intézkedése következtében a nagyszebeni királybíró és polgármester nemcsak a feje az összes erdélyi szászoknak, a két szék, Beszterce és a Barcaság lakóinak, de egyben már nem a király által kinevezett, hanem önkormányzati úton választott szász közeg is, aki a szásztságot a király és a királyt a szásztság előtt képviseli. A többi autonómiák a zárt-ságnak és fejlettségnek ezt a fokát soha sem tudták elérni, elsősorban azon rendi reakció következtében, mely Mátyás halála után a nemesség és jobbágytság között elhelyezkedő szabad társadalomra nehezedett s amelynek nyomása alól csak az erdélyi szászok és a szabad királyi városok akkor még túlnyomórészt német polgársága tudta magát kivonni. A székelyek és kunok körében már a XV. század legvégén megindul az országos jognak megfelelő, tehát a nemes-jobbágy alternatíván felépülő társadalom kialakulása, mely egyben régi szabadságuknak és önkormányzatuknak alkonyát is jelenti. A különböző fejlettségű autonómiák a maguk 15. századi állapotában sokkal kiterjedtebb önkormányzattal rendelkeztek, mint a megyék. Míg a megyei törvényszékek illetékessége személyi és dologi tekintetben eléggé korlátozott volt, míg a megyei közgyűlések kizárólag mező- és erdőrendészeti kérdésekben, továbbá a peres eljárás részleteinek megállapításában rendelkeztek a helyi jogszabály (statutum) alkotás jogával, addig a népi önkormányzatok különböző törvényszékei kizárólagos illetékességgel bírtak s tőlük az uralkodóhoz csak fellebbezni lehetett, nem pedig ott a pert megkezdeni. Ugyanigy a statutumok az önkormányzat nyújtotta keretekben minden szász, székely és kún életviszonyait szabályozták, azzal az egyetlen megszorítással, hogy az ország törvényeivel és az ország bírának ítéleteivel nem ellenkezhetnek.

A territóriális szervezet és az önkormányzati jog kiépítése már egymagában lemondást jelentett oly közhatalmi természetű igényekről, melyeket az ország többi részében a magyar királyok alattvalóikkal szemben minden feltétel nélkül érvényesítettek. Így az összes népi autonómiák mentesek valamennyi országos közigazgatási és

igazságszolgáltatási hatóság iurisdictionja alól, lakóik egyedül saját közegeik és bíráik illetékessége alá tartoznak.

A leglényegesebb közjogi eredmény azonban a király sarkalatos felségjogának, a *ius regium*nak feladása volt. E *ius regium* értelmében minden nemesi birtok függetlenül attól, hogy tulajdonosa vásárolta, örökölte, vagy királyi adományból jutott hozzá, tulajdonosának magtalan halála esetén a koronára száll vissza s az uralkodó azt tetszése szerint tovább adományozhatja. Ezt a visszaháramlási jogot már most a magyar királyok a Székely- és a Szászföldön éppenúgy, mint a szepesi németek és kunok területén nem gyakorolták, világos bizonyosságául annak, hogy ezeket a területeket az ott élő nemzetiség tulajdonának tekintették. Éppenezért országuk báróinak és nemeseinek ezeken a területeken birtokot sem adományoztak, miként ezt II. András király a királyföldi szászokat illetően maga és összes utódai nevében ünnepélyesen meg is ígérte. Midőn II. Ulászló a XV. század végén a nemesi közfelfogás hatása alatt kísérletet tesz arra, hogy a *ius regium*nak a Székelyföldön érvényt szerezzen, azzal az ígérettel próbálja a székelyek aggodalmait elaltatni, hogy birtokadományozási jogával kizárólag a székelységre korlátozva kíván élni.

Megyei területen a királyi visszaháramlás elve azonban nem csupán a magtalan halál, hanem a hűtlenség esetében is érvényesült. A fejvesztésre ítélt nemes birtokait is elkobozták s ezekkel az uralkodó szintén szabadon rendelkezett. Ezzel szemben a Székelyföldön meggyökeresedett elv volt, hogy a hűtlen székely csak fejével, de nem javaival lakolhat. Természetesen ugyanez volt a helyzet a szászoknál is, ahol a földet a *Markgenossenschaft* ősi germán jogintézménye szerint tulajdonképpen nem az egyén, hanem a község birtokolta.

A régi magyar birodalom nem magyar népeinek kiváltságos helyzete a birtokjogi engedményeken túl elsősorban a két legfontosabb közkötelezettség, az adózás és a katonáskodás szabályozásában érvényesült. Elmondhatjuk, hogy az ország lakossága nem csupán rendi, de népi tekintetben is különböző elbírálásban részesült.

Adózás tekintetében kétségkívül a székelyek helyzete volt a legkedvezőbb, amennyiben őket tulajdonképpen nemeknek tekintették, akik bizonyos alkalmi ajándékokon (ökörsütés) kívül minden királyi szolgáltatás alól mentesek voltak. Az erdélyi és szepesi szászok mint eredetileg földművelő, paraszt-nép teljes mentességet ugyan nem élvezett, de terheik igen enyhék voltak. Személy szerint adómentesek s csak az egész közösség, az egész nép fizette a nekik adományozott föld fejében az uralkodó által megállapított évi bért (*terragium*). Ennek arányos és igazságos elosztása az önkormányzati szervezet egyik legfontosabb feladatát alkotta. Az adó-kontingens alacsony megállapítására jellemző, hogy a székenvidéki szászok adója az Andreánumtól (1224) egészen a XVI. század elejéig nem változott, noha a lakosság nem csak számszerűen, de teherbíróképességében is erősen gyarapodott. Még alacsonyabb volt a kisebbszámú, de ugyancsak jómódú szepesi németiség földbére. E földbéren kívül az erdélyi szászok a XV. század eleje óta

néhány esetben az ország védelmének, a törökveszedelem leküzdésének céljaira kivetett rendkívüli adókhoz is hozzájárultak.

A hadi terhek elbírálásánál abból a középkori alapelvből kell kiindulnunk, mely szerint a katonáskodás a nemességnek, de általában a szabad állapotnak elválaszthatatlan járuléka. Ezért az önkormányzatok szabad népe már saját érdekében is magára vállalt bizonyos katonai terheket. Hozzájárult ehhez határszéli elhelyezkedésük is, mely honvédelmi szempontból — különösen Erdélyben — kulcshelyzetet biztosított nekik.

Harcias népjellemük és lényegében nemesi jogállásuk következtében a székelység honvédelmi terhei voltak a legsúlyosabbak. A székely ember nemes módjára fejenként harcolt a király seregében. Hadkötelezettsége még a középkor végén is általános rendeltetésű és elvileg nincsen kizárólag az erdélyi országrész védelméhez kötve.

SOKKAL KORLÁTOZOTTABB az erdélyi szászok hadkötelezettsége, noha e nép határvédő szerepe mindenkor igen fontos volt. Az adózás rendezésével egyezően itt is a kontingens elve érvényesült; a szászok nem fejenként szállottak táborba, hanem a király által megállapított létszámú haderőt voltak kötelesek kiállítani. E szász sereg felhasználásának módja azonban igen korlátozott, amennyiben teljes létszámuk csak a helyi, védekező harc esetén áll az uralkodó rendelkezésére. Az Andreánium szerint a szebenvidéki szászok csak abban az esetben küldik el a maximumként megállapított ötszáz harcosukat, ha rájuk az ország védelmében, az országon belül van szükség, míg ha a király a határokon túl visel háborút, vagy ha maga helyett vezérként egyik báróját küldi ki, akkor a szászok a seregben csak kontingensük egyötöd-, illetőleg egytizedrészével szerepelnek. A gyakorlatban ez annyit jelentett, hogy a szászok kizárólag a betörő ellenséggel szálltak szembe s a külháborúk közül legfőljebb néhány havaseltvi expedícióban vettek részt. A katonai kötelezettsége lehetővé tette, hogy a szászok ne maguk közül válasszák ki a katonáskodásra alkalmas egyéneket, hanem ehelyett egyszerűen meghatározott számú zsoldost állítsanak. Ez a változás a középkor végére valóban be is következett, amidőn a zömében városokban élő, polgári hivatású és mentalitású szászok a katonáskodást kezdte tehernek érezni s maga már csak erős falakkal védett városainak őrzetére vállalkozott. A szász katonaság a XV. századtól kezdve lényegében már csak polgárőrség.

Még határozottabban jelentkezik a fejlődésnek ez az iránya a szepesi szászoknál. A XIII. század hetvenes éveiben még az erdélyi szászokéhoz hasonló, de azokénál sokkal kisebbszámú kontingenst állítanak ki. A XIV. század elejére azonban maguk kéri a királytól adójuk felemelését és ennek ellenében régi hadkötelezettségük elengedését. A szepesi szászok a XIV. század eleje óta szintén már csak városaikat védik s a katonai hivatást a közöttük élő magyar nemességnek és a lándzsásnemeseknek engedik át.

A kunok katonakötelezettsége kezdeti stádiumában a székelyekével azonos. IV. László törvényei a kunok egész közösségét nemes-

nek mondják, amivel együttjár a személyes és királyi zászló alatt történő katonáskodás is. A jászkunok nomád társadalmi közössége azonban a XIV. század folyamán felbomlott és az állandó megtelepedésre való áttérést követő krízis a jászkunság egyedei között mélyreható különbségeket teremtett; a nép egy katonáskodó és egy katonáskodás alól felmentett, de ennek ellenében adót fizető részre bomlott fel. A XV. század derekán már csak a szálláskapitányok vonulnak személyesen hadba, míg a köznépet hatszáz fegyveres ember kiállításának kötelessége terheli. Ha ennek eleget tenni nem tudnának, úgy katonaállítási kötelezettségüket pénzzel válthatják meg. Más társadalmi és gazdasági okoktól meghatározott fejlődés során a jászkunok végeredményben tehát szintén a kontingensszerű katonaállítási rendszerhez érkeztek el, ebben kell a XV. század nem magyar eredetű privilegizált népeinek jellegzetes hadkötelezettségi formáját felismernünk.

A birtokjogra, adózásra és hadkötelezettségre vonatkozó vizsgálódásaink eredményeképpen tehát kimondhatjuk, hogy a késő-középkori Magyarország a népi tekintetben világosan megkülönböztetett zárt területtel és önkormányzattal felruházott nem-magyar elemek közjogi viszonyait a magyarságtól különböző alapon rendezte s nekik a közteherviselés tekintetében kedvezőbb helyzetet biztosított.

A késő-középkori Magyarország székely, szász, szepesi német és jászkun lakossága tehát határozott népegyéniségként illeszkedett be a magyar királyság szervezetének egészébe. A nem-magyar, vagy eredetileg nem-magyar nép, mely ebbe a fejlődésbe bele tudott kapcsolódni, egyéniségét még akkor is meg tudta őrizni, ha éppen leglényegesebb vonásaiban közeli rokona volt a magyarságnak. Ha ma a magyarságon belül külön székely népjellemről, népművészetről és költészetről beszélhetünk, úgy ez nem más, mint a középkorban kialakult népi jogállásnak napjainkig ható egyik következménye. Sokkal elhatározóbb jelentőségű volt azonban ez a fejlődés azon népek számára, melyek népi mivoltuk leglényegesebb jegyeiben, a nyelv és a fajiség tekintetében is különböztek a magyarságtól. Ezek számára a középkor olyan életalapot teremtett, melyet a következő századok fejleményei sem tudtak többé megingatni. A természetes szaporodás váltakozó alakulása és a gazdasági lehetőségek kétségtelenül befolyásolták a szepességi és az erdélyi németiségnek a területére beszivárgó szlovák, illetőleg román lakossághoz való számszerű viszonyát, nem változtattak azonban azokon az évszázados jogi kereteken, melyek e német csoportok népi életének szilárd keretet biztosítottak. Ezt a szervezeti keretet pedig a magyar politikai vezetés biztosította a németiségnek. A szepességi, de főként az erdélyi szászság az egyetlen kelet európai középkori eredetű német népcsoport, mely a XII. és XIII. század nagy keleti kolonizációs folyamatából németnek megmaradt. E megmaradás okát a magyar politikának abban a következetes gyakorlatában ismerhetjük fel, mely az idegen elemeket lehetőség szerint zárt, közjogilag elismert szervezetbe tömöríteni és a nagybirtok fennhatósága alól mentesíteni íparkodott. A magyarországi németiség sem hozott új hazájába ma-

gasabb igényeket, mint a szabad jogállás, a falusi bíró- és papválasztás követelményét. Ennyit cseh és lengyel földön is elért, azonban — s ebben rejlik a lényeges különbség — nem az uralkodótól, hanem a nagybirtokostól. Ezzel szemben Magyarországon közvetlen királyi védelem és felügyelet alá került, külön szervezetet és jogrendszert kapott. A szepességi és erdélyi szászok ma is százezres tömegekben élnek a történeti Magyarország területén, ezzel szemben Lengyelországban »bis zu den Staatsteilungen hat sich deutsches Volkstum in ländlichen Siedlungen seit dem Mittelalter augenscheinlich nur da behauptet, wo es durch die Nähe des geschlossenen deutschen Volksraums gesichert war... So sind die Nachkommen der deutschen Zuwanderer, die während das Mittelalters in Polen und seinen Nebenländern eine neue Heimat gefunden hatten, zum weitaus grössten Teil in polnischen Volkstum aufgegangen. Das Kulturgut, das sie diesem bei diesem Aufsaugungsprozess vererbten, lässt sich kaum scheiden von den Kulturelementen, die durch die deutschrechtliche Siedlungsbewegung als solche zum Bestandteil des polnischen Kulturlebens geworden sind, durch jenen Angleichungsprozess, der deren Auswirkungen im weiten Umfang zum Gemeingut des polnischen Volks gemacht hat«. (Heinrich Felix Schmid, Das deutsche Recht in Polen: A. Brackmann: Deutschland und Polen, 1933, 78—79. l.)

A magyar történettudomány mindenkör elismerte azt a szerepet, amelyet a szászság az erdélyi városi kultúra megalapozásában és felvirágoztatásában játszott. Ugyanakkor megállapíthatjuk azt is, éspedig éppen a lengyel viszonyokkal való összehasonlítás alapján, hogy ez a szerep nem kívánta áldozatul a népiség feladását.

A népi megmaradás a magyar államhatalom minden támogatása ellenére is lehetetlen lett volna, ha nem él magában a szászságban is a maga külön népmivoltának tudata és a területi és szervezeti egység vágya. A XVI. és XVII. század szász statútumai a szász nép egységéről és tisztaságáról (Einigkeit und Reinigkeit) mint követelményről szólnak s a többi erdélyi népről, mint nemémet nemzetekről (undeutsche Nationen) emlékeznek meg.

Ha a középkori magyar állam a rendi principium mellett szervezetének kiépítésénél a népi szempontokra is figyelemmel volt, akkor mi magyarázza azt a feltűnő jelenséget, hogy a XIX. századi Magyarország par excellence nemzetiségei, a ruthének, oláhok és szlovákok nem jutottak a németiséghez, székelységhez, vagy akár csak a jászkunokéhoz hasonló önkormányzat és népi szervezet birtokába?

Erre a kérdésre világos feleletet ad az oláhság viszonyainak alakulása. A XIII. század elején megjelenő oláhság az egyes királyi várak környékén már a XIV. században kerületeket alkotott. A magyar királyoknak az a törekvése, hogy a jövevény népeket a nagybirtoktól lehetőség szerint elvonja és közvetlen királyi felügyelet alatt tartsa, irányukban is megnyilvánult. III. András király 1293-ban országának összes oláhjait egyetlen királyi birtokra kívánta áttelepíteni s a maga számára visszakövetelte a nemesek és nagybirtokosok földjén addig megtelepedett oláhokat. A határ-

várak körül meginduló szervezkedés is azt mutatja, hogy a Havas-elvéről beköltöző oláhságra elsősorban a királyi hatalom tartott igényt s őket határvédő szolgálatra iparkodott felhasználni. A XIV. században létesült kerületek élén a királyi várnagyok állanak, akik mellett az oláhok köréből kikerülő különböző nevekkal illetett bírák működtek. Hunyadi János kormányzó 1451-ben kísérletet tett arra, hogy a hét oláh kerületet egyesítse és azoknak egységes szervezetet adjon. Szász és székely mintára a kerületeket mostmár székeknek nevezik, mindegyiknek van bírósága, melynek felebbezési fóruma a karánsebesi sedes iudiciaria principalis. V. László király 1457-ben külön ispánt állít a kerületek élére, vagyis a várnagyoknak az egyes kerületek felett gyakorolt hatalma megszűnik. A király ünnepélyesen megígéri, hogy az így összekapcsolt kerületeket egymástól többé el nem választja, őket el nem adományozza és területükön idegeneknek nem ad birtokot. Az oláhság tehát lényegében oly jogokhoz jut a XV. század derekán, mint a szászság az Andreanum korában, ami egymagában is mutatja a színvonal lényegbevágó különbségét. Van azonban egy jelentékeny eltérés, mely magyarázatát adja annak, hogy miért nem alakulhatott ki az oláhság körében a szászokéhoz, vagy a székelyekéhez hasonló önkormányzat. Az említett kiváltságlevelekben ugyanis az oláh kerületek nemes kenézeinek választott szolgabíráiról van szó, ami világosan bizonyítja, hogy az oláh kerületi szervezkedés mintája a magyar vármegye volt s hogy abban a főszerepet a nemesi jogállást élvező oláh vezetőréteg, a kenézség játszotta. A kenézi intézmény ugyanis az egyetlen, amelyet az oláhság balkáni hazájából új környezetébe magával hozott. A kenéz név, mely szláv eredetű, világosan bizonyítja az oláh vezetőréteg idegen eredetét. Valóban a kenézek nem oláh eredetűek, hanem a balkán valamelyik »Herrenvolk«-jának köréből kerültek a pásztori közösségek élére; rendszerint besenyő, kun vagy bolgár származásúak. Ezek a kenézek vezetik az oláhok pásztor rajait, »falca«-it, ők a telepítési vállalkozók, akik Magyarországon már tényleges urai népüknek. Ellenállhatatlan vonzást gyakorol rájuk a magyar nemesi életforma szabadsága és nagyvonalúsága, melynek hatása alól még a szász grávek sem tudták magukat kivonni s nincs hőbb vágyuk, mint a nemesek sorába emelkedni s oláh köznépük, mint jobbágy felett birtokos úrként parancsolni. Ha az oláh kerületek egyesítésüket szorgalmazták is, ez csak a kenézség mozgalma volt s népi önkormányzatot soha sem eredményezhetett. Az ilyen önkormányzat első előfeltétele ugyanis a homogén és szabad társadalom volt, ami az oláhságnál éppenúgy, mint a felvidéki szlovákság és ruténság esetében teljességgel hiányzott. Ezért alakultak ki a tót, rutén és oláhlakta területeken magyaros szervezetű vármegyék, nempedig népi önkormányzatok.

Német történetíró, Herbert Schönebaum állapította meg, hogy az oláhságnak az általános rendi-népi fejlődés vonaláról való lemaradása nem a *regnum Hungaricum* akaratából történt: »Das Schicksal der Walachen hat offenbar in ihrer eigener Hand gelegen, sie haben nicht vermocht, es zu meistern. Das Volk der Walachen hat von sich aus keine Anstrengungen gemacht, in den Gegenden wo

sie sassen und wanderten, zu einer im Gesamtverband des Landes zügigen Organisation zu gelangen.« (Der politische u. kirchliche Aufbau Siebenbürgens: Leipziger Vierteljahrtschrift für Südost-europa II. 1938, 39. l.) Az oláhság társadalmi berendezkedésének és kulturális színvonalának ez az elmaradottsága nem szolgál jogcímmel ahhoz, hogy »magyar elnyomásról« beszélhessünk. Az oláhság a renddé-válás döntő pillanatát elmulasztotta s csak a XVIII. században jutott abba a helyzetbe, hogy magát egyáltalán népek érezhesse, s mint ilyen Erdély elismert »nemzetei« közé való felvételét kérje.

Az oláh fejlődés tehát nem változtat a régi magyar állam nemzetiségi politikájáról a szász, székely, szepesi német és kun példák alapján kialakuló képen. A középkori magyarság noha aránytalanul kedvezőbb helyzetben volt a nemzetiségeivel szemben, mint a XIX. századi, országrészekben és népekben tudott gondolkodni. Nem erőszakolta sem a maga nyelvét, sem életformáját a többi népre, hanem a hajlamoknak és adottságoknak szabad érvényesülést engedett. Teljesen elhibázott volna azonban mindebből arra következtetni, mintha ez a magyar királyság valamiféle soknyelvű és sokszokású laza konföderáció — nemzetiségi állam — lett volna, melyet csupán a király személye fogott össze valaminő egységbe. Itt mindennek előtt arra az alapvető tényre kell rámutatnunk, hogy a magyar szónak fokozott mértékben megvolt az a népi értelme, mint aminőt a szász, székely, oláh stb. nevek kifejeztek. A XV. és XVI. századi magyar törvények a hivatalviselést ahhoz kötötték, hogy annak betöltője vagy magyar, vagy régtőlfogva a magyar szent korona alattvalója legyen. Azaz világosan megkülönböztették a magyarra-got a vele együttélő s az államot egyébként hűséggel szolgáló nemzetiségektől. Ahhoz, hogy a magyarság a másnyelvűeket és másfajúakat népek tekinthesse, annak természetes előfeltétele az volt, hogy a maga nép-mivoltával, erejével, államalkotó képességével és vezetőszerével tisztában legyen. A magyarságnak önmaga szerepéről már igen korán határozott képzetek voltak. Nagy Lajos az országot *Hungaricae nationis regnum*-nak, a magyar nemzet országának nevezi, Mátyás király pedig a nemességhez intézett harcahívó kiáltványában a magyar nemzetet a magyar nyelvvel azonosítja. Laskai Ozsvát, a XV. és XVI. század fordulóján élő pesti ferences házfőnök szerint ugyan »sokféle népet táplál az ország«, de benne »az összes többi felett uralkodó (*dominatrix caeterarum omnium*) a szittya hunoknak, közönségesen magyarnak mondott, hitében ragyogó, amellet nagylelkű, erőteljes és indulatos s így mindenekelőtt a fegyver bátor forгатására termett nemzete, mely számánál, érdemeinél és méltóságánál fogva túlszárnyalja az országban élő népek sokféleségét«.

A számbeli fölénynek, az érdemen és méltóságon alapuló vezetői elhivatottságának ez a tudatossága magyarázza a magyarság vezetőrétegének, a nemességnek az ország területi egységéhez való szilárd ragaszkodását is. A XIII. század vége óta törvényben kötelezi a nemzet királyát az ország részeinek megtartására és az elidegenítettek visszaszerzésére, hogy »Magyarország mint jogegység

örvendezhessék tagjai épségének« (ut regnum Hungariae, quasi ius totum partium suarum integritate possit gaudere). A magyar uralkodók ezért már a középkorban esküt tesznek a Szent Korona országainak védelmére s a XV. század második felétől kezdve az egész nemességet áthatja az a meggyőződés, hogy erre elsősorban a nemzetnek saját véréből és nyelvéből származó fejedelmei alkalmasak.

Egy ilyen államban a népi-nemzetiségi jogok széleskörű respektilása és a messzemenő, látszólag minden pozitív hatalmi kezességet nélkülöző önkormányzati rendszer biztosítása ellenére sem üthette fel a fejét a szeparatizmus. Egyrészt azért, mert nem volt rá ok, másrészt pedig azért, mert a király és a rendek hatalmas bőségesen elegendő volt minden ilyen törekvésnek csírájában való elfojtásához. Ugyanaz a II. András király, aki a szászok szabadságainak alapját évszázadokra megvetette s aki távolról sem tartozott a legenergikusabb Árpádok közé, kíméletlen eréllyel sujtott le a Barcaságot birtokló és felségjogait megsértő német lovagrendre. Nem véletlen az sem, hogy az a Károly Róbert és Hunyadi Mátyás, akik a szász önkormányzatnak új irányt szabtak, egy-egy szász felkelést vertek le és toroltak meg súlyos büntetésekkel.

A történetíró, midőn a középkori Magyarország nemzetiségi állapotának képét felvázolja, tisztában van azzal, hogy ebben az esetben is egyedi és egyszeri, tehát visszahozhatatlan jelenségekről és helyzetekről van szó. A magyarság és nemzetiségei életében éppoly kevésbé térhet vissza a nyugalomnak és egyensúlynak középkori állapota, mint ahogy Európa nemzetei sem terelhetők többé az anacionális keresztény reszpublika révébe. A dolgok visszahozhatatlanságának tudatában sem árt azonban arra emlékeznünk, hogy a magyarság egy történeti helyzetben már megtalálta a nemzetiségekkel való együttélés arkánúmat.

DEÉR JÓZSEF